

*Recommended for publication
by the David Aghmashenebeli University of Georgia*

The authors of articles usually express their own opinion, which is not always comply with the Editorial Board's opinion. The content of the articles is the responsibility of their authors.

Theoretical and practical mechanisms of development of legal science at the beginning of the third millennium: Collective monograph. Tbilisi: Izdavniceba "Baltija Publishing", 2018. 300 p.

ISBN 978-9934-571-52-7

© 2018 David Aghmashenebeli
University of Georgia

CONTENTS

Legal science in Ukraine: certain issues related to the formation of cognitive models and methodology Aristova I. V., Zapara S. I.	1
Окремі проблеми правозастосування: дія закону в часі Берназюк Я. О.	31
Finance and legal competence of investment entities Blikhar M., Ortynska N.	49
Складання, розгляд та вирішення клопотання слідчого про огляд житла чи іншого володіння особи: теорія, практика, перспективи вдосконалення Гловюк І. В., Могила В. С.	73
General characteristic of the terms in law Guuvan P. D.	99
Правові та економічні аспекти реклами медичних послуг Жарлінська Р. Г., Верлан-Кульшенко О. О.	119
Context approach in the formation of legal competence of future physical education and sport specialists Ivanii O. M., Ivanii I. V.	139
Legal regulation of international currency relations through the prism of international organizations Ivanova R. Yu.	162
The administrative-territorial structure as a constitutional and legal basis of the organization of local public authority in Ukraine Kalynovskyi B. V., Kulyk T. O.	179
The ensuring the right to housing according to the legislation of Ukraine Karmaza O. O., Koucherets D. B.	197
Християнська онтологія права: стратегічне бачення Несправа М. В.	215
The application of mediation procedure in jurisdictional process Ozerskyi I. V.	234

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ: ДІЯ ЗАКОНУ В ЧАСІ

Берназюк Я. О.

ВСТУП

Відповідно до ч. 1 ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи¹. Це означає, що за загальним правилом норма права діє стосовно фактів і відносин, які виникли після набрання чинності цією нормою. Тобто до події, факту застосовується той закон (інший нормативно-правовий акт), під час дії якого вони настали або мали місце.

Аналогічний принцип має дія процесуальної норми права. Зокрема, у ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України)² передбачено, що провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи. При цьому Закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі. Це положення процесуального закону узгоджується з підходами Європейського Суду з прав людини, який вважає, що принцип унеможливлення зворотної дії не застосовується, коли нове законодавство ставить особу в сприятливіший стан³.

Разом з тим у правозастосовній практиці виникають деякі спірні питання, зокрема, щодо застосування судом норми права до спірних правовідносин, які виникли в минулому та продовжують існувати на момент розгляду справи, якщо відповідна норма була чинною на момент їх виникнення та втратила чинність на час розгляду справи, або до спірних правовідносин, які виникли стосовно реалізації особою права, яке скасовано, чинним на момент розгляду справи законом, або якщо змінився порядок реалізації відповідного права тощо.

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

² Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

³ Case of Scoppola v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 22.05.2012, № 126/05. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=002-3544&filename=002-3544.pdf>.

У зв'язку із цим виникає необхідність у проведенні дослідження особливостей застосування принципів дії закону в часі у судовій практиці.

Загально-теоретичні питання дії закону в часі досліджували такі науковці, як О.В. Гетманцев, Г.А. Карелова, М.О. Теплюк, М.В. Цвік, О.Н. Ярмиш та ін. Однак на сьогодні недостатньо комплексних досліджень, присвячених практичним аспектам проблеми правозастосування в контексті дії закону в часі. Зокрема, відсутні наукові розробки щодо визначення принципів дії закону в часі у правозастосовній судовій практиці; недостатньо дослідженим залишається також питання застосування норм процесуального права під час розгляду справ судами.

Таким чином, метою даного дослідження є визначення на підставі аналізу судової практики особливостей правозастосування в контексті врахування принципів дії закону в часі. Для реалізації даної мети необхідно виконати такі завдання: 1) розкрити зміст конституційного принципу незворотності дії закону в часі та негайної дії норми процесуального права в часі; 2) провести аналіз рішень Конституційного Суду України щодо порядку застосування норми права у часі та судової практики в цій сфері; 3) визначити особливості застосування закону для вирішення спорів, що виникають із правовідносин у минулому, або щодо реалізації права, яке не передбачене чинним на момент розгляду справи законом; 4) охарактеризувати особливості дії в часі норм процесуального права.

1. Принцип незворотності дії закону в часі в рішеннях Конституційного Суду України

Конституційний принцип незворотності дії закону в часі неодноразово був предметом дослідження науковців, проте у правозастосовній практиці проблема щодо особливостей його практичної реалізації залишається актуальною.

Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів висловлював Конституційний Суд України. Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними в рішеннях Конституційного Суду України від 13 травня

1997 року № 1-зп⁴, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99⁵, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001⁶, від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012⁷, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце; дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

Єдиний виняток з даного правила, закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, становлять випадки, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Конституційний Суд України також висловив позицію, згідно з якою закріплення принципу незворотності дії нормативно-правового акта в часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта⁸. Слід зазначити, що таке правило не повною мірою застосовується до податкових правовідносин. Так Європейський Суд із прав людини у своїх рішеннях погодився з наявністю широких меж національних влад у регулюванні податків та зборів та визнав положення національного законодавця в цій сфері, якщо вони, очевидно, не позбавлені розумних підстав; суд також погодився з можливістю ретроспективних змін до законодавства, згідно з яким, у виняткових випадках, на платників податків покладаються додаткові обов'язки по їх оплаті.

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97>.

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.

⁶ Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>.

⁷ Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12>.

⁸ Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97>.

В одному зі своїх рішень Конституційний Суд України визнав неконституційними положення пункті 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», якими було встановлено контроль за витратами, здійсненими відповідними особами в період з 1 липня 2011 року до 31 грудня 2011 року, тобто за відносинами, які виникли до набрання чинності статтею 12 цього закону, чим порушено конституційну вимогу щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів. Суд вказав, що положення пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону щодо надання в декларації за 2011 рік відомостей про витрати суперечить частині першій статті 58 Конституції України⁹.

У рішенні від 3 жовтня 1997 року № 4-зп Конституційний Суд України також надав роз'яснення стосовно порядку набрання чинності Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, зазначається, що конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас урегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше¹⁰, тобто діє правило *Lex posterior derogat priori* – «наступний закон скасовує попередній».

Таким чином, єдиний орган конституційної юрисдикції фактично передбачив порядок подолання правових колізій шляхом застосування принципу, відповідно до якого новий закон скасовує положення закону, прийнятого раніше, якщо обидва ці закони регулюють аналогічні види правовідносин та містять суперечливі між собою положення. Важливим є те, що Конституційний Суд України використав поняття «прийняття акта», а не набрання чинності, оскільки бувають випадки суттєвого розходження в часі цих двох юридичних фактів стосовно однопредметних актів.

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12>.

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України від 03 жовтня 1997 року № 4-зп. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97>.

Отже, залежно від порядку набрання чинності нормативно-правового акта, може бути застосовано декілька способів його дії в часі. Зокрема, як зазначено в пункті 2 рішення Конституційного Суду України від 09 лютого 1999 року № 1-рп/99, перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема: негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма)¹¹.

Перша форма застосовується у разі, якщо нормативно-правовий акт прийнято на момент виникнення правовідносин, та він залишається чинним на час, коли правовідношення припинило своє існування. У випадку, якщо в новоприйнятому нормативно-правовому акті визначено особливий порядок набрання ним чинності, в тому числі визначено перехідний період, під час якого залишаються чинними окремі норми скасованого ним нормативно-правового акта, застосовується ультраактивна форма. Третя форма дії є актуальною у разі прийняття нормативно-правових актів, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

На підставі аналізу наведених вище рішень Конституційного Суду України, що містять офіційні тлумачення положень Основного Закону стосовно дії нормативно-правового акта в часі, доцільно зробити висновок, що судом під час розгляду справи має застосовуватися той нормативно-правовий акт, який набув чинності та залишається чинним на момент виникнення та припинення спірних правовідносин.

Разом з тим процесуальне законодавство містить окремі винятки із зазначеного правила, зокрема, стаття 7 КАС України передбачає, що в разі, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії; в такому випадку суд після винесення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції Конституційного Суду України¹².

¹¹ Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.

¹² Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

Відповідно до частини п'ятої статті 361 та першої статті 363 КАС України¹³ підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є, зокрема, встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане; учасниками справи протягом тридцяти днів із дня офіційного оприлюднення відповідного рішення Конституційного Суду України.

Загалом, незастосування чинного на момент виникнення спірних правовідносин закону судом можливо лише в таких випадках: 1) його явної неконституційності; 2) неясності/двозначності його положень; 3) шляхом подолання колізії та застосування іншого акта такої ж юридичної сили.

Важливим в аспекті досліджуваного питання є також проблема застосування акта, що був скасований іншим актом, який з часом припинив свою дію. За загальним правилом, визнання таким, що втратив чинність, нормативного акта чи його скасування не поновлює дію актів, які ним скасовані або визнані такими, що втратили чинність; дія нормативного акта поновлюється шляхом прийняття аналогічного нового акта або нового акта, що містить спеціальну норму про відновлення дії попереднього акта та визначення спеціального порядку такого відновлення регулювання відповідних правовідносин. Аналогічна позиція міститься в пункті 32 Правил підготовки проєктів актів Кабінету Міністрів України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 870 від 06 вересня 2005 року¹⁴.

Таким чином, загальні принципи дії закону в часі, визначені ст. 58 Конституції України, в цілому роз'яснені в рішеннях Конституційного Суду України. Разом з тим ст. 58 Конституції України не вирішує питання про дію нормативно-правового акта в часі у тому випадку, якщо правовідносини розпочалися до набрання чинності акта, а закінчилися під час дії (набрання чинності) новоприйнятим нормативно-правовим актом, який по-іншому регулює такі правовідносини, а також, якщо правовідносини виникли під час дії нормативно-правового

¹³ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

¹⁴ Про затвердження Правил підготовки проєктів актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України № 870 від 06 вересня 2005 року. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-%D0%BF>.

акта, але закінчилися після того, як відповідний акт втратив чинність. Похідною є також проблема застосування нормативно-правового акта для регулювання правовідносин, що виникли у зв'язку з реалізацією особою свого права: застосуванню підлягає акт, який був чинним на момент виникнення права; звернення до компетентних органів для його реалізації, тобто волевиявлення особи щодо реалізації права; закінчення реалізації права? Не містяться роз'яснення з приводу порядку застосування нормативно-правового акта в часі у наведених випадках і в рішеннях Конституційного Суду України.

2. Застосування принципу незворотності дії закону в часі в судовій практиці

Питання про спосіб застосування конституційного принципу незворотності дії закону в часі вирішується у процесі правозастосовної діяльності судами. Так, Верховним Судом сформовано наступні правові висновки в процесі перегляду справ у касаційному порядку, зокрема, стосовно застосування принципу дії нормативно-правового акта в часі.

1. Реалізація права особи має здійснюватися за нормами, чинними на момент вираження волевиявлення такої особи у формі конкретних дій (звернення до суб'єкта владних повноважень тощо).

Так, наприклад, у справі № 523/4930/15-а за позовом фізичної особи до органів Пенсійного фонду з приводу збереження відсотку, відповідно до якого була призначена пенсія, що був змінений відповідачем після чергового перерахунку пенсії згідно із законом, чинним на момент перерахунку пенсії (а не на момент призначення). Однак Верховний Суд дійшов висновку, що під час перерахунку пенсії відсотковий розмір грошового забезпечення, з якого призначається пенсія, визначається з урахуванням вислуги років. При цьому застосуванню підлягає норма закону в редакції, яка була чинною на час призначення пенсії¹⁵. Аналогічна правова позиція викладена раніше Верховним Судом України в постанові від 08 липня 2015 року в справі № 732/48/15¹⁶.

¹⁵ Постанова Верховного Суду від 31 січня 2018 року в справі № 523/4930/15-а. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71938601>.

¹⁶ Постанова Верховного Суду України від 08 липня 2015 року у справі № 732/48/15. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46803612>.

У даному випадку органи Пенсійного фонду помилково застосували норми права, які були чинними на момент звернення особи за перерахунком пенсії, оскільки не врахували, що право на призначення пенсії та її перерахунок – два різних права. Відповідно, реалізація кожного з них має здійснюватися за правилами та відповідно до норм, чинних на момент реалізації кожного з визначених прав.

2. Право не може існувати на майбутнє. Права (пільги, статус тощо) особи не накопичуються потягом дії закону, який в подальшому втратив чинність.

У контексті застосування принципу дії закону в часі це означає, що визначене в нормативно-правовому акті право, якщо особою не було здійснено конкретних дій щодо його реалізації під час чинності такого нормативно-правового акта, не може бути збережене в майбутньому після того, як відповідний акт втратив свою чинність, а новим нормативно-правовим актом таке право не передбачено або встановлено в іншому обсязі.

Крім того, це означає, що особа може скористатися правом та механізмом реалізації відповідного права лише за законом, чинним на момент прояву реального бажання скористатися відповідним правом та механізмом. При цьому реальність бажань означає те, що особа звернулася до відповідного суб'єкта владних повноважень у встановлений спосіб та із заявою встановленої форми з наданням усіх необхідних документів (виконанням всіх вимог законодавства, що регулює порядок реалізації відповідного права). Ще однією вимогою застосування такого підходу ретроспективного способу реалізації права є те, що в певний момент часу суб'єкт владних повноважень був наділений відповідними повноваженнями та об'єктивними можливостями забезпечити реалізацію такого права.

Така правова позиція сформульована Верховним Судом головним чином у соціальних спорах, пов'язаних з реалізацією права особи на пенсійне забезпечення, інші соціальні виплати, та обумовлена тим, що в іншому випадку одні особи можуть користуватися і чинними, і нечинними законами на власний вибір, що створює умови правової невизначеності, як для суб'єктів владних повноважень, так і для інших учасників правовідносин.

Наприклад, у постанові від 06 березня 2018 року у справі № 727/8049/17 за позовом фізичної особи до органів Пенсійного фонду

Верховний Суд скасував рішення судів першої та апеляційної інстанцій у зв'язку з тим, що суди дійшли помилкового висновку про те, що оскільки право на переведення з одного виду пенсії на інший виникло в позивача у 2010 році, коли чинним був Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 12 грудня 1991 року, то під час фактичного звернення особи із заявою про переведення з пенсії по інвалідності на пенсію за віком у липні 2017 року (коли зазначений Закон втратив чинність), у позивача зберіглося право здійснити перехід на умовах, визначених у Законі, що втратив чинність¹⁷. Тобто Верховний Суд сформулював висновок про те, що виникнення права, яке не було реалізоване, не отримало жодних юридичних наслідків, а тому безпідставним є застосування закону, який втратив чинність на момент волевиявлення особи щодо реалізації певного права.

3. Не можна позбавити особу набутого статусу, але можна, виключно шляхом прийняття закону, змінити механізм використання такого статусу, в тому числі зменшити розмір фінансових виплат/пільг, позбавити особу права на перерахунок певних соціальних виплат тощо.

Відповідний висновок ґрунтується на тому, що якщо закон не може звужувати механізм реалізації права, то тоді для нових осіб (для яких це правило не діє) буде застосований дискримінаційний принцип (нерівність). Тобто зміни наступають негайно і для всіх осіб одночасно. Закони, які встановлюються державою, не можуть бути абсолютними та передбачати незмінний механізм їх реалізації. Для встановлення справедливого балансу інтересів у суспільстві держава змушена змінювати механізми законодавчого регулювання, в тому числі конституційного права на соціальний захист, із причин неможливості їх фінансового забезпечення. Такі заходи можуть бути обумовлені необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України, що згідно з частиною першою статті 17 Конституції України є найважливішою функцією держави.

Так, згідно зі статтею 22 Загальної декларації прав людини¹⁸ розміри соціальних виплат і допомоги встановлюються з урахуванням фінансових можливостей держави, тобто кожна людина як член

¹⁷ Постанова Верховного Суду України від 06 березня 2018 року у справі № 727/8049/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72693402>.

¹⁸ Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

суспільства має право на соціальне забезпечення, здійснення необхідних для підтримання її гідності, вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва, проте відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Конституційний Суд України неодноразово висловлював свою позицію стосовно питання зміни обсягів та розмірів різних соціальних виплат, пенсій тощо.

Так, у рішенні від 08 жовтня 2008 року № 20-рп/2008 (пункт 5) Конституційний Суд України вказав, що види і розміри соціальних послуг установлюються державою з урахуванням її фінансових можливостей. Конституційний Суд України, вирішуючи це питання, врахував положення актів міжнародного права¹⁹.

Конституційний Суд України в рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012²⁰ визначив, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України, виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги – принципам пропорційності та справедливості. У даному рішенні Конституційний Суд спирається на Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 року, який встановлює загальний обов'язок держав забезпечити здійснення прав, що передбачені цим пактом, у максимальних межах наявних ресурсів (пункт 1 статті 2).

У рішенні Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-рп/2018²¹ зазначено, що звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Верховна Рада України повноважна ухвалювати закони, що встановлюють обмеження, відповідно до таких критеріїв: «обмеження щодо реалізації

¹⁹ Рішення Конституційного Суду України від 08 жовтня 2008 року № 20-рп/2008. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08>.

²⁰ Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>.

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-рп/2018. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>.

конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права».

Таким чином, одним з основних принципів, який застосовується державою для реалізації конституційного права на соціальний захист, є принцип збалансованості та пропорційності між фінансовими можливостями держави, які визначаються, в першу чергу, внутрішнім законодавством держави, що враховує, зокрема, зовнішню та внутрішню економічні й політичні чинники.

Наведена правова позиція сформульована Верховним Судом у ряді постанов, прийнятих у результаті перегляду справ у спорах, пов'язаних із призначенням та/або перерахунком пенсії деяким категоріям осіб (прокурорам, суддям, державним службовцям)²². Зокрема, відповідно до сформульованої Верховним Судом правової позиції, право на соціальний захист може ґрунтуватися лише на положеннях чинного на день звернення із заявою про перерахунок пенсії законодавства та не може ґрунтуватися на законі, який втратив чинність.

Разом з тим з даного правила є певні винятки. Зокрема, як слідує з аналізу статті 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»²³, виникнення права на соціальний захист певним категоріям військовослужбовців пов'язується не з фактом звільнення позивача зі служби, а з часом встановлення йому інвалідності внаслідок захворювання, що мало місце в період проходження військової служби, незалежно від строку, що минув після звільнення з військової служби.

Відповідний правовий висновок був висловлений у судовій практиці, зокрема, Верховним Судом України в постановках від 18 листопада

²² Постанова Верховного Суду України від 10 липня 2018 року у справі № 296/2634/16-а. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75253624>; Постанова Верховного Суду України від 20 березня 2018 року у справі № 520/5814/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72863897>.

²³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

2014 р. у справі № 21-446a14²⁴ та від 21 квітня 2015 р. у справі № 21-135a15²⁵.

4. Розпочатий процес реалізації права, за загальним правилом, повинен бути завершений за чинним на момент початку такого процесу закону.

У контексті застосування принципу незворотності дії закону в часі це означає, що у разі, якщо правовідносини стосовно реалізації певного права розпочато в період чинності нормативно-правового акта, за умови, що особа здійснила конкретні дії, що виражають її волевиявлення стосовно реалізації права (звернулась до суб'єкта владних повноважень, подала повний пакет документів тощо), то особа повинна мати можливість закінчити реалізацію відповідного права за тими нормами, що діяли на момент початку реалізації відповідного права, навіть якщо до завершення реалізації права вони втратили чинність.

Наприклад, аналогічний висновок сформульований Верховним Судом у постанові від 19 червня 2018 року в справі № 820/5348/17 за позовом фізичної особи до Держгеокадастру України про оскарження відмови останнього затверджувати розроблений проект землеустрою. Відповідна відмова ґрунтувалася на тому, що під час затвердження проекту землеустрою були установлені нові вимоги до такого проекту в порівнянні з тими, що діяли на момент його розроблення. Однак Верховний Суд зазначив, що розпочатий процес реалізації права, за загальним правилом, повинен бути завершений за чинним на момент початку такого процесу закону (крім випадків, якщо в самому законі не визначений інший порядок), що узгоджується з принципом правої визначеності. Тобто в спірних правовідносинах розроблення проекту землеустрою мало місце у 2013 році, отже, даний проект має відповідати нормам, чинним станом на цей період²⁶.

5. Рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, за загальним правилом, не можна визнати неправомірними, якщо вони ґрунтуються на законі, чинному на момент прийняття відповідного рішення таким суб'єктом.

²⁴ Постанова Верховного Суду України від 18 листопада 2014 року у справі № 21-446a14. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42010789>.

²⁵ Постанова Верховного Суду України від 21 квітня 2015 року у справі № 21-135a15. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44131165>.

²⁶ Постанова Верховного Суду України від 19 червня 2018 року у справі № 820/5348/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74785076>.

Такий висновок ґрунтується на положеннях статті 19 Конституції України²⁷, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У судових рішеннях даний висновок зроблено, зокрема, відносно необхідності застосування тієї норми права, яка була чинною на момент прийняття оскаржуваного рішення, вчинення дії або бездіяльності суб'єктом владних повноважень. У разі, якщо чинна на той час норма визначала такі рішення, дії або бездіяльність як правомірні, то відсутні підстави визнавати їх у судовому порядку протиправними, навіть якщо на момент розгляду справи в суді відбулися зміни в законодавстві, і такі рішення суб'єкта владних повноважень вже не повною мірою відповідають вимогам закону. Отже, до таких ситуацій з певними особливостями варто застосовувати правило *Nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poena lege* – «ніхто не може бути покараний за вчинення чогось, що не заборонено законом».

3. Особливості дії в часі норм процесуального права

У межах даного дослідження необхідно також окремо вказати на особливість, яку має дія в часі норм процесуального права, що виражається в тому, що така дія має негайний характер. Відповідно до принципу негайної дії процесуальної норми права дія нової процесуальної норми поширюється на ті правові наслідки, які хоча й випливають з юридичних фактів, що виникли під час чинності попередньої норми, проте настають після набрання чинності новою нормою.

Розуміння негайної дії норми процесуального права відображено в положеннях процесуальних кодексів (КАС України²⁸, Цивільного процесуального кодексу України²⁹) та уточнено в правових позиціях Верховного Суду України та Верховного Суду. Зокрема, у справі № 6-26цс14 Верховний Суд України сформував позицію, викладену в

²⁷ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

²⁸ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

²⁹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

постанові від 23 квітня 2014 року, відповідно до якої стосовно судового процесу та його учасників застосовується норма, яка була чинною на момент здійснення відповідної процесуальної дії. Більш пізня норма права скасовує дію попередньої норми, отже, стара норма права перестає діяти, оскільки замінена пізнішою, яка регулює ті ж самі процесуальні відносини³⁰. При цьому суд повинен враховувати вимоги процесуального закону, згідно з якими в разі зміни такого закону забороняється встановлювати нові обов'язки, скасовувати чи звужувати права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання.

Аналогічний висновок зробив Європейський Суд із прав людини, зауваживши, зокрема, що процесуальні зміни мають застосовуватись одразу, навіть якщо справа перебуває в процесі розгляду. Проте це має відбуватись у відповідності з принципом правової визначеності, тобто чітко та прогнозовано. Так, в ухвалі Європейського Суду з прав людини щодо прийнятності заяви у справі «Скорик проти України»³¹ звертається увага на загальновизнаний принцип негайного впливу процесуальних змін на позови, що розглядаються (рішення у справі *Brualla Gomez de la Torre v. Spain*³²).

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного в даній статті дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Для визначення дії нормативно-правового акта в часі та, відповідно, для з'ясування того, чи поширюється його юридична сила на конкретні правовідносини, необхідно встановити: 1) момент набуття чинності нормативно-правового акта; 2) наявність або відсутність у новоприйнятому нормативно-правовому акті порядку та строків набрання ним чинності в цілому та/або окремих його положень, а також особливості застосування нормативно-правового акта в певний період часу (як правило, це визначається в Перехідних положеннях); 3) момент виникнення та закінчення правовідносин, на регулювання яких спрямована дія акта; 4) чи був чинним на момент виникнення та

³⁰ Постанова Верховного Суду України від 23 квітня 2014 року у справі № 6-26цс14. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38655059>.

³¹ Справа «Скорик проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини, 08.01.2008 р., № 32671/02. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO3726.html.

³² Case of *Brualla Gómez de la torre v. Spain*: decision of the European Court of Human Rights, 19.12.1997, № 26737/95. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Brualla%20Gomez%20de%20la%20Torre%20v.%20Spain%22%5D%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%5D%7D>.

закінчення правовідносин нормативно-правовий акт; 5) чи містить нормативно-правовий акт положення, які скасовують або пом'якшують відповідальність особи.

2. У судовій практиці сформульовано ряд правових позицій стосовно застосування конституційного принципу незворотності дії закону в часі, зокрема: 1) реалізація права особи має здійснюватися за нормами, чинними на момент вираження волевиявлення такої особи у формі конкретних дій (звернення до суб'єкта владних повноважень тощо); 2) право не може існувати на майбутнє; права (пільги, статус тощо) особи не накопичуються протягом дії закону, який в подальшому втратив чинність; 3) не можна позбавити особу набутого статусу, але можна, виключно шляхом прийняття закону та дотриманням принципу верховенства права та його основних елементів, змінити механізм використання такого статусу (механізм реалізації права), в тому числі зменшити розмір фінансових виплат/пільг, обмежити право особи на перерахунок певних соціальних виплат тощо; 4) розпочатий процес реалізації права, за загальним правилом, повинен бути завершений за чинним на момент початку такого процесу закону; 5) рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, за загальним правилом, не можна визнати неправомірними, якщо вони ґрунтуються на законі, чинному на момент прийняття рішення цим суб'єктом.

3. Особливістю дії в часі норм процесуального права є те, що така дія має негайний характер, що означає застосування норми, яка була чинною на момент здійснення відповідної процесуальної дії, відповідно, більш пізня норма права скасовує дію попередньої норми, отже, стара норма права перестає діяти, оскільки замінена пізнішою, яка регулює ті самі відносини. При цьому суд повинен враховувати вимоги процесуального закону, згідно з якими в разі зміни такого закону забороняється встановлювати нові обов'язки, скасовувати чи звужувати права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання.

АНОТАЦІЯ

У роботі висвітлено окремі проблемні питання правозастосування, зокрема, пов'язані з дією закону в часі. Розкрито зміст конституційного принципу незворотності дії закону в часі та негайної дії норми права у часі. Проведено аналіз рішень Конституційного Суду України щодо

порядку застосування норми права у часі та судової практики в цій сфері. На підставі аналізу судової практики визначено порядок застосування закону для вирішення спорів, що виникають із правовідносин у минулому. Виявлено деякі особливості застосування закону в часі судами в окремій категорії справ. У ході проведеного аналізу автором виокремлено ключові фактори, які впливають на визначення порядку застосування закону в часі. Охарактеризовано особливості дії в часі норм процесуального права, обґрунтовано, що така дія має негайний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Case of Brualla Gómez de la torre v. Spain: decision of the European Court of Human Rights, 19.12.1997, № 26737/95. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Brualla%20Gomez%20de%20la%20Torre%20v.%20Spain%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Brualla%20Gomez%20de%20la%20Torre%20v.%20Spain%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]})

2. Case of Scoppola v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 22.05.2012, № 126/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=002-3544&filename=002-3544.pdf>

3. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

6. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2018 року у справі № 523/4930/15-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71938601>

7. Постанова Верховного Суду України від 06 березня 2018 року у справі № 727/8049/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72693402>

8. Постанова Верховного Суду України від 08 липня 2015 року у справі № 732/48/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46803612>

9. Постанова Верховного Суду України від 10 липня 2018 року у справі № 296/2634/16-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75253624>

10. Постанова Верховного Суду України від 18 листопада 2014 року у справі № 21-446а14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42010789>
11. Постанова Верховного Суду України від 19 червня 2018 року у справі № 820/5348/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74785076>
12. Постанова Верховного Суду України від 20 березня 2018 року у справі № 520/5814/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72863897>
13. Постанова Верховного Суду України від 21 квітня 2015 року у справі № 21-135а15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44131165>
14. Постанова Верховного Суду України від 23 квітня 2014 року у справі № 6-26ц14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38655059>
15. Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України № 870 від 06 вересня 2005 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-%D0%BF>
16. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>
17. Рішення Конституційного Суду України від 03 жовтня 1997 року № 4-зп. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97>
18. Рішення Конституційного Суду України від 08 жовтня 2008 року № 20-рп/2008. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08>.
19. Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12>
20. Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97>
21. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>
22. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>.
23. Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>
24. Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>

25. Справа «Скорик проти України»: рішення Європейського Суду з прав людини від 08.01.2008 р. № 32671/02. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO3726.html

26. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Information about author:

Bernaziuk Ia. O.,

Doctor of Law, Honored Lawyer of Ukraine
Professor of the Department of Constitutional and International Law of
the Taurida National University by name V. Vernadsky
Ivana Kudri St, 33, Kyiv, Ukraine